

Z Archiwum Muzeów w Chełmnie nad Nerem i w Żabikowie

Anna Janikowska

nauczyciel historii w Liceum Ogólnokształcącym im. Kazimierza Wielkiego w Kole

Temat zajęć: **„Ostateczne rozwiązanie” w Kraju Warty
– polityka Trzeciej Rzeszy wobec narodu
żydowskiego na przykładzie losów więźniów
oboza w Kulmhof**

Spis treści

Etap edukacyjny	3
Czas trwania zajęć	3
Odniesienie do podstawy programowej	3
Treści nauczania – wymagania szczegółowe	3
Cele edukacyjne	3
ogólne	3
szczegółowe	3
Metody dydaktyczne	4
Środki dydaktyczne	4
Przebieg zajęć	5
I. Wprowadzenie	5
II. Rozwinięcie	5
III. Podsumowanie	6
Załącznik 1	7
Załącznik 2	8

Etap edukacyjny:

szkoła ponadpodstawowa, historia (poziom rozszerzony)

Czas trwania zajęć:

2 × 45 minut

Odniesienie do podstawy programowej:

Treści nauczania – wymagania szczegółowe

XLVII. II wojna światowa i jej etapy. Uczeń:

3. charakteryzuje sytuację ludności cywilnej oraz jeńców wojennych, z uwzględnieniem przykładów eksterminacji.

XLIX. Niemiecka polityka eksterminacji. Uczeń:

1. rozróżnia terminologię stosowaną w nauce na określenie niemieckiej polityki eksterminacyjnej w okresie II wojny światowej (m.in. Holokaust, Szoa);

2. wyjaśnia religijne, kulturowe i polityczne korzenie rasizmu i antysemityzmu;

3. przedstawia rasistowską i antysemicką politykę Niemiec hitlerowskich przed II wojną światową.

Cele edukacyjne

ogólne:

- przedstawienie uczniom mechanizmu *Holocaustu* jako procesu obejmującego ofiary, świadków oraz politykę sprawców;

- ukazanie działań prowadzących do „ostatecznego rozwiązania kwestii żydowskiej” na przykładzie losów więźniów obozu w Kulmhof;
- umożliwienie zrozumienia postaw i odczuć ofiar *Holocaustu* poprzez odczytanie i interpretację relacji świadków;
- zapoznanie uczniów z działaniami hitlerowców na terenach wcielonych i okupowanych;
- kształtowanie postaw tolerancji i otwartości na innych;
- doskonalenie umiejętności wypowiedzi i sprawności selekcji materiału;
- rozwijanie umiejętności oceniania oraz formułowania wniosków;
- kształcenie umiejętności pracy indywidualnej i pracy w zespole;

szczegółowe:

Uczeń:

- potrafi przedstawić założenia i metody polityki rasowej hitlerowców (stereotypy, antyżydowska polityka Trzeciej Rzeszy);
- umie wskazać i scharakteryzować kolejne etapy zagłady Żydów dokonanej przez nazistów w okresie II wojny światowej (izolacja, dyskryminacja, eksploatacja ekonomiczna, eksterminacja);
- omawia działania hitlerowców w Kraju Warty podjęte w celu wyniszczenia ludności żydowskiej;
- porównuje politykę nazistowską prowadzoną na terenach polskich wcielonych do Trzeciej Rzeszy i w Generalnym Gubernatorstwie;
- potrafi wskazać różnice pomiędzy obozami zagłady, koncentracyjnymi i pracy;
- rozumie pojęcia: *polityka rasowa*, *przestrzeń życiowa (Lebensraum)*, *Einsatzgruppen*, *Generalne Gubernatorstwo*, *Kraj Warty*, *ludobójstwo*, *Holocaust*, *Shoah*, *getto*, „ostateczne rozwiązanie kwestii żydowskiej”, *deportacje*;
- zna postacie: Reinhard Heydrich, Adolf Eichmann, Hans Frank, Arthur Greiser, Abram Rój, Szlama Wiener, Michał Podchlebnik, Jerachmiel Widawski, Icchak Justmann, Szymon Srebrnik, Michał (Mordka) Żurawski;

- lokalizuje zasięg terytorialny okupacji niemieckiej i radzieckiej w różnych okresach, ziemie polskie wcielone do Trzeciej Rzeszy, Kraj Warty, Generalne Gubernatorstwo;
- wskazuje na mapie Polski hitlerowskie obozy koncentracyjne oraz obozy zagłady;
- doskonali umiejętność postrzegania historii przez pryzmat najbliższej okolicy.

Metody dydaktyczne:

- elementy wykładu,
- dyskusja,
- praca w grupach,
- praca z mapą,
- praca z tekstami źródłowymi i opracowaniami,
- pogadanka,
- metoda 635.

Środki dydaktyczne:

- mapa ścienna, np.: „II wojna światowa w Europie IX 1939 – V 1941” (wyd. „Demart”); „Ziemie polskie pod okupacją 1939 – 1945” (wydawnictwo „Demart”).

teksty źródłowe:

- *Notatka wraz z pismem przewodnim SS-Sturmbahnführera Rolf-a-Heinza Höppnera do Adolfa Eichmanna w sprawie projektów rozwiązania „kwestii żydowskiej” (Poznań, 16 lipca 1941)* [tekst źródłowy nr 1];
- *Raport pt. „Die Vorfälle in Kulmhof” [„Wydarzenia w Chełmnie”], dotyczący masowej zagłady w drugiej połowie grudnia 1941 i styczniu*

- 1942, sporządzony w warszawskim getcie po styczniu 1942 r. (cd.)* [tekst źródłowy nr 3];
- *Świadectwo Izraela Zygelmana, jednego z ostatnich więźniów obozu zagłady Kulmhof* [tekst źródłowy nr 6];
- *Opis wydarzeń Wielkiej Szpery w Litzmannstadt Getto* [tekst źródłowy nr 8];
- *Odezwa do naszego przyszłego narodu (1 grudnia 1944)* [tekst źródłowy nr 17];
- *Świadectwo Jakuba Grojnowskiego, przymusowego grabarza z Chełmna, złożone w warszawskim getcie w 1942 r.* [tekst źródłowy nr 18];
- *Relacja o wysiedleniach z Koła na przełomie 1941 i 1942 r., złożona w warszawskim getcie w styczniu – lutym 1942 r. przez byłego mieszkańca Kłodawy* [tekst źródłowy nr 20];
- *Relacja Wołkowicza, mieszkańca Dąbia nad Nerem, dotycząca sytuacji ludności żydowskiej miasta od września 1939 do wysiedlenia do obozu zagłady w Chełmnie w grudniu 1941 r., złożona w warszawskim getcie po 26 stycznia 1942 r.* [tekst źródłowy nr 22];
- *Relacja Salomona Podchlebnika* [tekst źródłowy nr 37];
- *21 września 1939, Berlin: Telefonogram Reinharda Heydricha do dowódców grup operacyjnych Policji Bezpieczeństwa i służb bezpieczeństwa omawiający kolejne etapy i metody „ostatecznego rozwiązania kwestii żydowskiej” na okupowanych ziemiach polskich* [fragment], [w:] *Wybór źródeł do nauczania o Zagładzie Żydów*, wybór i oprac. pod kierunkiem Aliny Skibińskiej i Roberta Szuchty, Warszawa 2010, s. 96–99 [materiał pomocniczy nr 1];
- *20 stycznia 1942, Berlin-Wannsee: Protokół konferencji w Wannsee*, [w:] *Wybór źródeł do nauczania o Zagładzie Żydów*, wybór i oprac. pod kierunkiem Aliny Skibińskiej i Roberta Szuchty, Warszawa 2010, s. 178–186 [materiał pomocniczy nr 2];
- *Piotr Wąsowicz, Zagłada ludności żydowskiej z miejscowości: Koło, Dąbie, Izbica Kujawska, Kłodawa, Kowale Pańskie w niemieckim obozie Kulmhof, Chełmno nad Nerem* 2014 [materiał pomocniczy nr 3];

mapy:

- Podział administracyjny *Reichsgau Wartheland* – Kraj Warty. Ze zbiorów Muzeum Martyrologicznego w Żabikowie [mapa nr 1];
- Plan sytuacyjny byłego obozu zagłady Kulmhof w Chełmnie nad Nerem. Teren lasu rzurowskiego. Ze zbiorów Muzeum byłego niemieckiego Obozu Zagłady Kulmhof w Chełmnie nad Nerem, Oddział Muzeum Martyrologicznego w Żabikowie [mapa nr 2];
- Plan sytuacyjny terenu po byłym obozie zagłady Kulmhof w Chełmnie nad Nerem. Ze zbiorów Muzeum byłego niemieckiego Obozu Zagłady Kulmhof w Chełmnie nad Nerem, Oddział Muzeum Martyrologicznego w Żabikowie [mapa nr 3];
- Plan obozu zagłady Kulmhof w Chełmnie nad Nerem wraz z zaznaczonym tzw. obozem leśnym (Waldlager) w lesie rzurowskim. Plan z publikacji: Władysław Bednarz, *Obóz straceń w Chełmnie nad Nerem*, Warszawa 1946 (bezpośrednio po tekście) [mapa nr 4];

fotografie:

- Ciężarówka-komora gazowa. Ze zbiorów Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie [fotografia nr 1];
- Żydzi na „drodze śmierci” do ośrodka zagłady Kulmhof w Chełmnie nad Nerem, na stacji kolejki wąskotorowej w Powierciu, 1942 r. Ze zbiorów Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie [fotografia nr 4];
- Ofiary wysiadające z pociągu osobowego na stacji w Kole. Ze zbiorów Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie [fotografia nr 5];
- Zniszczony spichlerz w Chełmnie nad Nerem. Fot. z akt śledztwa Władysława Bednarza. Ze zbiorów Instytutu Pamięci Narodowej [fotografia nr 9];

Karta pracy [załącznik 1 i 2].

Przebieg zajęć:

I. Wprowadzenie

Nauczyciel prosi uczniów o przypomnienie definicji słowa *Lebensraum* podkreślając, że idea zdobycia „przestrzeni życiowej” była motywem ekspansji Niemiec w kierunku wschodnim.

Podczas wykładu wprowadzającego nauczyciel podkreśla, że po przegranej wojnie obronnej Polska znalazła się pod okupacją Trzeciej Rzeszy i ZSRR. Omawia postanowienia układu o granicach i przyjaźni z 28 września 1939 roku, zawartego pomiędzy okupantami. Nawiązuje do paktu Ribbentrop – Mołotow i wskazuje zmiany w granicach podziału wpływów pomiędzy Trzecią Rzeszą a ZSRR na mapie ściennej.

Nauczyciel informuje, że najbliższe dwie godziny będą poświęcone okupacji niemieckiej, w szczególności w Kraju Warty, a także losom więźniów obozu w Chełmnie.

II. Rozwinięcie

1. Nauczyciel, korzystając z mapy ściennej, omawia decyzje, jakie podjęli Niemcy w stosunku do ziem przez siebie okupowanych. Pokazuje ziemie zachodnie II RP, które Niemcy wcielili do Trzeciej Rzeszy, oraz ziemie centralne, na których utworzono Generalne Gubernatorstwo. Podaje dane statystyczne dotyczące wielkości obszaru GG i Kraju Warty oraz ludności zamieszkującej te tereny, z uwzględnieniem społeczności żydowskiej.

2. Nauczyciel podkreśla, że ideologia nazistowska stała się podstawą działań, które wstępnie przedstawił Reinhardt Heydrich, szef Głównego Urzędu Bezpieczeństwa Rzeszy, 21 września 1939 r. w telefonogramie do dowódców *Einsatzgruppen*, wskazując w nim etapy pośrednie mechanizmu eksterminacji Żydów, których zwieńczeniem miały być decyzje podjęte na konferencji w Wannsee 20 stycznia 1942 r., nazwane „ostatecznym rozwiązaniem kwestii żydowskiej”. Podaje uczniom informację, że w Kraju Warty za realizację tego zadania odpowiadał Arthur Greiser.

3. Nauczyciel dzieli klasę na trzy grupy według rzędów. Rozdaje uczniom teksty źródłowe. Rząd I – grupa I [materiał pomocniczy nr 1], rząd II – grupa II [materiał pomocniczy nr 2], rząd III – grupa III [tekst źródłowy nr 1]. Prosi, aby uczniowie zwrócili uwagę na kolejne etapy prowadzące do zagłady Żydów. W trakcie pogadanki – wspólnie z uczniami – ustala fazy eksterminacji narodu żydowskiego. Zwraca uwagę, że cały proces rozpoczął się od uprzedzeń wobec Żydów oraz antyżydowskiej polityki Trzeciej Rzeszy. W czasie wojny przechodził kolejne etapy od koncentracji Żydów na ściśle określonym terytorium poprzez tworzenie gett i eliminację z życia gospodarczego do pełnego biologicznego wyniszczenia (segregacja, dyskryminacja, eksploatacja ekonomiczna, eksterminacja).

4. Uczestnicy lekcji pracują nad zagadnieniem: „Działania hitlerowców w Kraju Warty podjęte w celu wyniszczenia ludności żydowskiej” za pomocą metody 635. W tym celu nauczyciel dzieli uczniów na sześć grup i wręcza każdej z nich kartę pracy [załącznik nr 1] oraz instrukcje [załącznik nr 2]. Zespoły zapoznają się z tekstami źródłowymi i tekstem opracowania, na podstawie których wpisują do tabeli po trzy propozycje. Następnie każda drużyna przekazuje swoją kartę pracy grupie siedzącej po lewej stronie w celu wpisania kolejnych – innych niż pozostałe – trzech informacji. Procedura ta powtarza się aż do momentu, kiedy poszczególne zespoły uzupełnią po trzy rubryki tabeli na wszystkich arkuszach. Nauczyciel dba o to, aby kolejne rundy trwały po pięć minut. Wypełnione karty pracy zostają zawieszane na tablicy. Uczniowie porównują wyniki swojej pracy i podczas dyskusji wybierają wspólne zapisy.

5. Nauczyciel prosi uczniów o podanie różnic pomiędzy obozami zagłady, koncentracyjnymi i pracy. W krótkim wykładzie przedstawia dzieje obozu zagłady w Chełmnie. Wykorzystuje mapy i fotografie. Zwraca uwagę, że obóz w Kulmhof był pierwszym obozem zagłady na ziemiach polskich zajętych przez Trzecią Rzeszę. Prosi ucznia o odszukanie na ma-

pie ściennej obozów koncentracyjnych i obozów zagłady na ziemiach wcielonych do Trzeciej Rzeszy oraz na terenach GG.

6. Uczniowie na prośbę nauczyciela przypominają definicję getta. Prowadzący zajęcia podkreśla, że *Holocaust* miał charakter totalny, był procesem zaplanowanym i miał na celu unicestwienie wszystkich Żydów, również tych z lokalnych gett. Jednocześnie zwraca uwagę, że analizując etapy zagłady Żydów z Koła, Dąbia, Izbicy Kujawskiej, Kłodawy oraz Kowali Pańskich, przyglądają się losowi Żydów z całej Polski, a nawet Europy. Nauczyciel podczas pogadanki z uczniami omawia kwestie ofiar *Holocaustu*. Zaznacza, że około sześciu milionów Żydów straciło życie, ale byli też tacy, którym udało się uciec i mogli oni złożyć swoje świadectwa prawdy o zagładzie. Dotyczy to także więźniów z obozu w Kulmhof. Podaje uczniom nazwiska uciekinierów z pierwszego okresu działania obozu: Abram Rój, Szlamo Wiener, Michał Podchlebny, Jerachmiel Widawski, Icchak Justmann oraz II okresu: Szymon Srebrnik i Mordka Żurawski.

III. Podsumowanie

Nauczyciel odczytuje tekst „Odezwy do naszego przyszłego narodu” [tekst źródłowy nr 17] i rozpoczyna dyskusję o uczuciach i stanie emocjonalnym ludzi, którzy byli bliscy śmierci. Uczniowie, wykorzystując informacje z tekstów, nad którymi wcześniej pracowali, analizują odczucia Żydów w pierwszych dniach wojny, w momencie kiedy zaczęli zdawać sobie sprawę z grożącego im niebezpieczeństwa oraz w 1945 roku, po zagładzie.

Załącznik 1

Karta pracy

Zagadnienie do opracowania: Działania hitlerowców w Kraju Warty podjęte w celu wyniszczenia ludności żydowskiej		
1.	7.	13.
2.	8.	14.
3.	9.	15.
4.	10.	16.
5.	11.	17.
6.	12.	18.

Załącznik 2

Grupa I

Na podstawie fragmentu tekstu „Koło” z opracowania Piotra Wąsowicza „Zagłada ludności żydowskiej z miejscowości: Koło, Dąbie, Izbica Kujawska, Kłodawa, Kowale Pańskie w niemieckim obozie Kulmhof” oraz „Relacji Salomona Podchlebnika” uzupełnijcie trzy pierwsze pola w karcie pracy. Zwróćcie uwagę na:

- warunki życia w getcie,
- elementy polityki okupanta wobec ludności żydowskiej,
- odczucia i stan emocjonalny Żydów.

Grupa II

Na podstawie fragmentu tekstu „Dąbie” z opracowania Piotra Wąsowicza „Zagłada ludności żydowskiej z miejscowości: Koło, Dąbie, Izbica Kujawska, Kłodawa, Kowale Pańskie w niemieckim obozie Kulmhof” oraz „Relacji mieszkańca Dąbia o Zagładzie” uzupełnijcie trzy pola w karcie pracy, od 4 do 6. Zwróćcie uwagę na:

- warunki życia w getcie,
- elementy polityki okupanta wobec ludności żydowskiej,
- odczucia i stan emocjonalny Żydów.

Grupa III

Na podstawie fragmentu tekstu „Izbica Kujawska” z opracowania Piotra Wąsowicza „Zagłada ludności żydowskiej z miejscowości: Koło, Dąbie, Izbica Kujawska, Kłodawa, Kowale Pańskie w niemieckim obozie Kulmhof” oraz „Świadectwa Jakuba Grojnowskiego, przymusowego grabarza z Chełmna, złożone w warszawskim getcie w 1942 r.” uzupełnijcie trzy pola w karcie pracy, od 7 do 9. Zwróćcie uwagę na:

- warunki życia w getcie,
- elementy polityki okupanta wobec ludności żydowskiej,
- odczucia i stan emocjonalny Żydów.

Grupa IV

Na podstawie fragmentu tekstu „Kłodawa” z opracowania Piotra Wąsowicza „Zagłada ludności żydowskiej z miejscowości: Koło, Dąbie, Izbica Kujawska, Kłodawa, Kowale Pańskie w niemieckim obozie Kulmhof” oraz „Relacji o wysiedleniach z Koła” uzupełnijcie trzy pola w karcie pracy, od 10 do 12. Zwróćcie uwagę na:

- warunki życia w getcie,
- elementy polityki okupanta wobec ludności żydowskiej,
- odczucia i stan emocjonalny Żydów.

Grupa V

Na podstawie fragmentu tekstu „Kowale Pańskie” z opracowania Piotra Wąsowicza „Zagłada ludności żydowskiej z miejscowości: Koło, Dąbie, Izbica Kujawska, Kłodawa, Kowale Pańskie w niemieckim obozie Kulmhof” oraz publikacji „Wydarzenia w Chełmnie nad Nerem” uzupełnijcie trzy pola w karcie pracy, od 13 do 15. Zwróćcie uwagę na:

- warunki życia w getcie,
- elementy polityki okupanta wobec ludności,
- odczucia i stan emocjonalny Żydów.

Grupa VI

Na podstawie tekstów „Opis wydarzeń Wielkiej Szpery w Litzmannstadt Getto oraz „Świadectwo Izraela Zygelmana, jednego z ostatnich więźniów obozu zagłady Kulmholf”, uzupełnijcie trzy pola w karcie pracy, od 16 do 18. Zwróćcie uwagę na:

- warunki życia w getcie,
- elementy polityki okupanta wobec ludności,
- odczucia i stan emocjonalny Żydów.